

SOCIALINĖ TEORIJA IR POLITIKA

Diskusiniai Maxo Weberio socialinės teorijos interpretacijos klausimai*

Zenonas Norkus

Docentas humanitarinių mokslų daktaras
Vilniaus universitetas, Filosofijos katedra
Didlaukio g. 47, LT-2057 Vilnius
Tel./ faks. (370-2) 76 18 90

Iš visų sociologijos klasikų Maxas Weberis yra pats mįslingiausias. Viena vertus, savo įtakos mastu sociologijos raidai jis pranoksta Karlą Marxą. Kita vertus, ta įtaka yra visai kitokio pobūdžio negu Karlo Marxo, Emilio Durkheimio, Georgo Simmelio ar George'o Herberto Meado poveikis. Suminėti mąstytojai buvo daugiau ar mažiau plačių mokyklų ar „izmų“ įkūrėjai. Marxas davė pradžią marksizmui. Durkheimas – vadinamajai prancūziškai sociologijos mokyklai (Lucienne Levy-Bruhl, Marcel Mauss ir kt.). Tarpukario ir pokario Vokietijoje egzistavo įtakinga „formaliosios sociologijos“ mokykla, kuri puoselėjo ir plėtojo Simmelio paveldą. JAV su Meado idėjomis identifikavosi simbolinis interakcionizmas. Tačiau sociologijos istorijos ar teorijos vadovėliuose veltui ieškosime skyriaus apie Weberio sociologinę mokyklą: „Weberis niekada nesukūrė „izmo“ politikoje ar moksle“ (1).

¹ Autorius dėkoja Aleksandro von Humboldto fondui už stipendiją mokslinei stažuotei Mannheimo universitete (Vokietija).

Weberio idėjų recepcija buvo, nors ir labai plati, tuo pat metu labai selektyvi (2). Dirkas Käsleris palygina jo palikimą su didžiuliu „akmens karjeru“, kuris „galėjo būti ir buvo pačiais skirtingiausiais būdais eksploatuojamas“ (3) socialinių tyrinėtojų, nagrinėjusių įvairias specialias temas. Dažniausiai lankomais šio „karjero“ kampeliais gali būti laikomi chrestomatiniai vokiečių sociologo tekstai apie socialinę stratifikaciją, biurokratiją, plebiscitinę demokratiją, charizmatinę valdžią, protestantų etiką ir kt. Klausimas apie tai, koks ryšys sieja visas šio „karjero“ naudingąsias iškasenas, nėra išspręstas ligi šiol. Tai Weberio sociologijos „teorinio branduolio“ klausimas. Šio straipsnio uždavinys yra išnagrinėti tų diskusijų prielaidas, eigą ir rezultatus, juos palyginti, taip pat nužymėti potencialiai vaisingas tolimesnių paieškų kryptis.

Literatūros, skirtos šiai problemai, analizė leidžia teigti, kad Maxo Weberio kūrybinis palikimas yra savotiškas sociologinės teorijos raidos antroje XX amžiaus pusėje veidrodis. Mažų mažiausiai trijų įtakingų

šiuolaikinės sociologinės teorijos kryptį – sisteminio funkcionalizmo, konflikto teorijos, fenomenologinės sociologijos – atstovai pateikė savo atsakymus į klausimą, kuo reikšmingas Weberis kaip socialinis teoretikas, o jų pagrindu – ir vienokį ar kitokį vokiečių sociologo intelektualinį įvaizdį.

Už sociologijos klasiko vardą Weberis turėtų būti dėkingas žymiausiam sisteminio funkcionalizmo teoretikui Talcottui Parsonsiui (1902–1979). Būtent Parsonsas yra autorius to minimalaus sociologijos „tėvų“ sąrašo, kuris išsaugo kanoninę galią ligi šiol. Tą sąrašą, kurį sudaro Durkheimio, Pareto ir Weberio trijulė, amerikiečių sociologas paskelbė plataus atgarsio susilaukusiame veikle „Socialinio veiksmo struktūra“ (4). Parsonsas įrodinėjo, kad visi šie mąstytojai sprendė vieną ir tą pačią fundamentalią socialinės teorijos problemą – socialinės tvarkos problemą, kurią pirmas savo garsiajame veikle „Leviatanas“ suformulavo anglų filosofas Thomas Hobbes. Socialinės tvarkos tuo mažiau, kuo dažniau žmonės savo veiksmuose naudojami apgaule ir prievarta. Klausimas, kuris turi dominti socialinį teoretiką (skirtingai nuo „žmogaus iš gatvės“, kuriam „tvarkos“ visada per mažai), yra toks: kodėl prievartos ir apgaulės socialiniame žmonių gyvenime yra (palyginti) tiek mažai? Kodėl socialinis žmonių gyvenimas nėra toks „visų karas su visais“, kuriame naudojamos visos techniškai įmanomos priemonės? Kaip žmonės gali numatyti vienas kito veiksmus, juos koordinuoti bei vienas su kitu kooperotis?

Durkheimio, Weberio, Pareto darbuose Parsonsas išvelgė bendrą jiems visiems nepasitenkinimą „utilitaristiniu“ (taip jį vadina Parsonsas) tvarkos problemos sprendimu, kuriame socialinė tvarka vedama iš racionalaus žmonių egoizmo, skatinančio juos vadovautis ilgalaikės naudos išskaičiavimais

ir susilaikyti nuo trumparegio oportunizmo. Be šio nepasitenkinimo, Parsonsas sociologijos klasikų veikaluose išvelgė poslinkį normatyvistinės socialinės tvarkos sampratos link, kurią užbaigti sisteminio funkcionalizmo teorijos pavidalu Amerikiečių sociologas laikė savo paties misija. Šios teorijos pozīriui socialinės tvarkos pagrindas yra bendros vertybės bei jas specifikuojančios normos, integruojančios žmonių veiksmus į socialinės veiklos sistemas. Vertybinę ir normatyvinę elgesio kontrolę Parsonsas laiko konstituciniu žmogiškosios veiklos bruožu, skiriančiu ją nuo gyvulių elgesio. „Veiksmas egzistuoja tik kaip pastanga paklusti normoms“ (5).

Šia prasme Parsonsas interpretuoja ir Weberio pasisakymą, kurį daugelis komentatorių laiko glausta metaforiška jo teorinių pažiūrų reziume: „interesai (materialūs ir idealūs), ne idėjos, tiesiogiai valdo žmonių veiklą. Tačiau: „pasaulėvaizdžiai“, kuriuos sukūrė „idėjos“, labai dažnai kaip iešmininkai (*Weichensteller*) nulemdavo, kuriais bėgiais interesų dinamika stūmė veiklą“ (6). „Idealūs interesai“ ir „pasaulėvaizdžiai“ Parsono akyse yra tie konstituciniai socialinės veiklos sistemų elementai, kurie kontroliuoja ir nukreipia žmonių energiją. Nuo pasaulėvaizdžių priklauso, „kokią prasmę pasaulis gali turėti žmogui, o nuo to savo ruožtu – kokios yra jam „prasmingai“ galimos galutinės vertybės“ (7). Šios galutinės vertybės (pvz., išganymas) „kanalizuoja“ idealiuosius interesus, „apibrėžia galutinius tikslus ir per juos sąlygoja veiklą“ (8). Tad Weberio kūrybiniame palikime amerikiečių sociologas labiausiai vertino jo religinės sociologijos darbus (9), kuriuose daugiausiai rašoma apie idėjų įtaką socialinei veiklai.

Viena iš svarbiausių sąvokų šiuose Weberio darbuose yra „charizmos“ sąvoka. Charizma Weberio religijos sociologijoje yra

kompleksas savybių, kurias žmonių akyse turi asmenys ir institutai, atliekantys tarpininkų tarp jų ir transcendencijos vaidmenį. Parsonsas stengiasi parodyti, kad Weberio charizma iš esmės sutampa su tuo, ką Durkheimas savo religijos sociologijos darbuose vadino „*sacrum*“ (šventybe), kurią Parsonsas savo ruožtu sieja su konsoliduojančiomis socialinės veiklos sistemos dalyvių į visuomenės bendruomenę galutinėmis vertybėmis (10). Tokių integruojančių visuomenės idėjų pavyzdžiais gali būti „karmos“ doktrina senovės Indijoje, pagrindžianti kastingę visuomenės organizaciją, autonomiško individo kultas bei žmogaus teisių doktrina šiuolaikiniuose Vakaruose ir pan.

Pirmisiais dviem pokario dešimtmečiais sisteminis funkcionalizmas buvo dominuojanti Vakarų sociologijoje teorinė paradigma. Tačiau ilgainiui ją vis aktyviau pradėjo atakuoti alternatyvios kryptys. Viena iš jų buvo konflikto sociologija, kuri šio straipsnio kontekste svarbi ir įdomi tuo, kad jos atstovų darbuose aptinkame alternatyvią Weberio sociologijos teorinių pagrindų interpretaciją. Konflikto sociologai (Lewis A. Coser, C. Wright Mills, Ralf Dahrendorf, Randall Collins ir kt.) pagrindine sociologijos teorijos problema laiko ne socialinės tvarkos reprodukcijos, bet jos kaitos problemą: kodėl kartkartėmis keičiasi visuomenės socialinė santvarka? Konflikto sociologai visuomenę laiko interesų grupių (kласių, statuso grupių ir pan.) kovos arena. Socialinė tvarka yra vienos grupės ar grupių dominavimo kitoms išraiška, o bendros vertybės ir idėjos – tą dominavimą legitimuojanti ideologija. Socialinės tvarkos pakitimus lemia galios santykių tarp konfliktuojančių grupių pasikeitimas, visų pirma naujų socialinių grupių su savo specifiniais galios ištekliais atsiradimas, kuris suardo visuomenėje nusistovėjusį galios balansą.

Weberio, kaip socialinės tvarkos teoretiko, ir jo, kaip konflikto teoretiko, interpretacijų konflikto ištakos siekia pirmuosius pokario metus, kai beveik vienu metu su Parsonsso parengtu pirmųjų keturių „Ekonomikos ir visuomenės“ skyrių vertimu (11) išėjo Millso ir Gertho parengta Weberio tekstų chrestomatija (12). Prasadėjo vadinamasis „vertimų karas“, kuriame kiekviena pusė siekė įrodyti savo interpretacijos teisingumą, versdama į anglų kalbą jos siūlomą interpretaciją geriausiai iliustruojančius tekstus. Parsonsso interpretacijoje Weberis yra Marxo antipodas, istorinio materializmo *kritikas*, išverčiantis į sociologinės teorijos kalbą vokiečių idealistinės filosofijos (visų pirma Immanuelio Kanto) idėjas ir reabilituojantis „idealistinę“ (arba, kaip ji vadinama dabar, – „kultūralistinę“) socialinio gyvenimo sampratą. O Millsas ir Gerthas visai pabrėžia Weberio teorinių pažiūrų giminybę Marxo idėjoms. Jiems Weberis – tai *pozityvus* istorinio materializmo kritikas, o jo idėjos – tai kritiškai įveiktas ar „nukeltas“ (Georgo Hegelio prasme) marksizmas.

Parsonsas teoriškai vertingiausiai laikė Weberio religijos sociologijos tekstus, o konflikto sociologai tokią reikšmę teikia visų pirma jo valdžios sociologijos, ekonominės ir socialinės istorijos darbams (13). Tie darbai esą vertingi tuo, kad Weberis pateikia kur kas labiau diferencijuotą visuomenės pasidalijimo į interesų grupes ir jų konfliktų vaizdą, palyginti su tuo, kurį aptinkame marksistinėje socialinėje teorijoje. „Teisinga būtų sakyti, kad šiuolaikinė konflikto teorija atsirado kaip pastanga sukurti neideologinę marksizmo versiją, suteikiant jam daugiamatiškumo akcentą, kurį galima pavadinti „kairiuoju vėberiškuoju“ („*left Weberian*“) (14), – rašo žymiausias dabartinis konflikto teoretikas.

Daugiamatiškumas“, kuriuo Weberis pranoksta Marxą, visų pirma būdingas vokiečių sociologo socialinės stratifikacijos modeliui. Marxas visas socialinės nelygybės apraiškas kildino iš visuomenės pasidalijimo į klases, kurį apibrėžia žmonių santykis su gamybos priemonėmis. Weberis skiria daugiau socialinės stratifikacijos matmenų. Žmonių susiskirstymas į klases yra vienas iš jų. Jį Weberis nušviečia kur kas labiau diferencijuotai negu Marxas, kadangi skiria du klasių tipus: nuosavybės klases ir rinkos klases (15). Pirmo tipo klasės yra istoriškai universalios, o antro tipo klasės būdingos tik visuomenėms, kuriose ūkinis žmonių gyvenimas yra organizuotas rinkos mainų pagrindu. Be klasinio socialinės stratifikacijos matmens, kuriam priklauso žmonių susiskirstymas į grupes, besiskiriančias savo ekonomine padėtimi, Weberis atskirai nagrinėja statusinį tos stratifikacijos matmenį, t. y. žmonių susiskirstymą į grupes, kurios viena nuo kitos skiriasi savo padėtimi socialinio prestižo hierarchijoje. Marxas socialinę kaitą aiškino klasių kova, sąlygota ekonominių interesų skirtumų. Weberio socialinės stratifikacijos modelis numato kur kas didesnę interesų grupių konfliktų įvairovę. Interesų grupės (taip pat ir valstybės) kovoja ne vien tik dėl ekonominių šansų, bet ir dėl prestižo („garbės“).

Kitą palyginamąjį Weberio privalumą konflikto teoretikai įžvelgia kur kas labiau diferencijuotoje politinės galios ir valdžios santykių analizėje. „Dalį paties Weberio tyrimų galima laikyti bandymu „užapvalinti“ („round off“) Marxo ekonominį materializmą politiniu ir kariniu materializmu“ (16). Marxo „ekonominis materializmas“ pasireiškia tuo, kad Marxas visuomenės politinės organizacijos skirtumus bei jos pakitimus siūlo aiškinti ekonominių išteklių (visų pirma gamybos priemonių) kontrolės pasiskirs-

tymu bei persiskirstymu. Weberis šiuos skirtumus ir pokyčius daugiausia sieja su karybos technologijos kaita bei prievartos priemonių kontrolės pasiskirstymu bei persiskirstymu. Ten, kur karinės pajėgos komplektuojamos kariais, kurie patys apsirūpina municija ir amunicija, matome pilietybės instituto atsiradimą; ten, kur įvedama visuotinė karinė prievolė, reiškiasi politinės santvarkos demokratizacijos tendencija. O Marxo pasakojimą apie naujųjų laikų smulkiųjų gamybos priemonių savininkų eksproprijaciją, kurios padarinys yra šiuolaikinis pramoninis kapitalizmas, Weberis praplečia pasakojimu apie prieš tai įvykusią smulkiųjų prievartos priemonių savininkų („feodalų“) eksproprijaciją. Jos rezultatas – moderni centralizuota valstybė, užtikrinanti vidaus taiką, būtiną rinkos mainų intensyviam ir ekstensyviai plėtrai.

Ne be konflikto teoretikų kritikos įtakos septintajame dešimtmetyje Parsonsas ėmėsi plėsti sisteminio funkcionalizmo problematiką, įtraukdamas į ją ir socialinės tvarkos kaitos problematiką (17). Šių pastangų vaisius buvo sociologinio evoliucionizmo reabilitacija paties Parsonso neevoliucionistinėje teorijoje. Sociologinio evoliucionizmo „aukso amžius“ buvo sociologijos kaip savarankiško mokslo „vaikystės“ laikai XIX a. antroje pusėje. Tada sociologijos teoretikai pagrindiniu naujo mokslo uždaviniu laikė universalių socialinės evoliucijos stadijų bei tendencijų atradimą. Šią tyrimų programą diskreditavo difuzionistų kritika, kurioje buvo nurodoma, kad nėra pagrindo kalbėti apie visų visuomenių paraleliai ir nepriklausomai viena nuo kitos pereinamas socialinės raidos pakopas, kadangi dėl visuomenių kontaktų vyksta idėjų, technologijų (taip pat socialinių) difuzija arba migracija iš vienos visuomenės į kitą. Prie evoliucionizmo diskreditacijos prisidėjo ir jo filosofinė kri-

tika XX a. pradžioje, atskleidusi vertinamąją „evoliucinės pažangos“ sąvokos pobūdį.

Praplėsdamas savo socialinės tvarkos teoriją tos tvarkos kaitos teorija, Parsonsas išskyrė keturis pagrindinius evoliucinių visuomenių tipus (primityvias, archaines, tarpines (*intermediate*) ir modernias visuomenes), taip pat keturias evoliucinės visuomenių kaitos tendencijas: diferenciaciją, vis geresnį prisitaikymą prie aplinkos (angl. *adaptive upgrading*), visuomenėse išsidiferencijavusių naujų vienetų integraciją (angl. *inclusion*) ir visuomenės vertybių abstraktėjimą. Šis „evoliucionistinis“ posūkis sisteminiame funkcionalizme paskatino naujai perskaityti Weberio religijos ir politikos sociologijos darbus, kuriuose lyginamos antikos, viduramžių ir modernųjų Vakarų, taip pat Rytų ir Vakarų visuomenių idėjos ir institucijos. Weberis jo gyvenimo laikais vykusiame evoliucionistų ir difuzionistų ginče daugiau simpatijų reiškė difuzionistams (18). Be to, jo ankstyvuosiuose raštuose aptinkame tiesioginę evoliucionizmo („pakopų teorijos“) kritiką metodologinio pobūdžio argumentais (19). Todėl iki 8-ojo mūsų amžiaus dešimtmečio tarp interpretatorių vyravo nuomonė, kad Weberis nebuvo evoliucionistas. Jo palyginamieji tyrimai buvo kvalifikuojami kaip komparatyvinė istorinė sociologija, tipologizuojanti komparatyvinę visuotinę istoriją ar struktūrinę visuotinės istorijos fenomenologija, kuri susilaiko nuo bandymų suformuluoti teiginius apie socialinio gyvenimo negrįžtamų struktūrinių pakitimų stadijas ir tendencijas.

Šis požiūris nuosekliai dėstomas Johannes'o Winckelmanno (20), taip pat vadinamosios „Berkeley'o mokyklos“ atstovų darbuose (21). Ją reprezentuoja Güntheris Rothas (22) ir Reinhardas Bendixas (23), kurie oponavo Parsonso „Harvardo mokyklai“ (kaip ją interpretavo Weberis) (24). Klausimai

dėl Weberio, kaip istorinio sociologo ar kaip evoliucionisto, interpretacijos buvo keliamas kitos šeštajame ir septintajame dešimtmetyje sociologijoje vykusios diskusijos kontekste. Tos diskusijos objektas buvo modernizacijos proceso aiškinimas, kuris buvo labai aktualus ryšium su vadinamojo Trečiojo pasaulio raidos problemų ir perspektyvų klausimu. Dauguma modernizacijos teoretikų orientavosi į Parsonso sociologijos teorinę perspektyvą. Šiuo požiūriu, modernizacija yra tam tikra universalus ir dėsningo socialinės evoliucijos proceso pakopa. Bendix'o nuomone (25), modernizacija – tai tam tikra istorinė epocha, didelio masto istorinis įvykis, nulemtas tam tikrų unikalių ir nepakartojamų aplinkybių. Pasak minimo požiūrio, šiuo metu Trečiojo pasaulio šalyse vykstantys socialinės kaitos procesai yra ne atskiri tam tikro universalus endogeninio socialinės evoliucijos proceso atvejai, kartojančys vakarietiškus precedentus, o ekzogeniškai sąlygoti difuzinio pobūdžio socialiniai pokyčiai (26).

Kritikuodamas parsonsiškąją modernizacijos sampratą, Bendixas rėmėsi Weberio autoritetu, įžvelgdamas jo darbuose būtent savo paties siūlomą istorinę, o ne evoliucionistinę modernizacijos sampratą. Pats Parsonsas nekvestionavo šios jo oponento ginamos Weberio, kaip modernizacijos istoriko, o ne socialinės evoliucijos teoretiko, interpretacijos. Padėtis radikaliai pasikeitė aštuntajame dešimtmetyje, kai 1975 m. VFR sociologas Friedrichas Tenbruckas ryžtingai sukritikavo nusistovėjusią Weberio, kaip sociologinio evoliucionizmo oponento, interpretaciją (27). Tenbruckas teigė, kad Weberis toks buvo savo, kaip sociologo, karjeros pradžioje, kai rašė metodologinius straipsnius, kuriuose ir aptinkame jo kritiškus pasisakymus evoliucionizmo adresu. Tačiau toliau jis nurodo, kad Weberis religijos socio-

logijos tyrimuose nelaukta pats sau „atradimo“ mechanizmas, lemiantį socialinės evoliucijos kryptį. Šį mechanizmą Tenbruckas rekonstruoja analizuodamas Weberio tekstus, kuriuose jis apibendrina religijos sociologijos tyrimų, sudarančių ciklą „Ekonominė pasaulinių religijų etika“ (28), rezultatus. Tai jau cituotas įvadas šiam ciklui, taip pat į jo sudėtį įeinantis tekstas „Tarpinis apmąstymas: religinio pasaulio atmetimo pakopų ir kryptų teorija“ (29).

Kaip vaizduoja Tenbruckas, Weberis tapo sociologiniu evoliucionistu, ieškodamas atsakymo į klausimą: kodėl būtent Vakaruose (o ne, tarkim, Kinijoje, Indijoje ar antikos laikais) įvyko (pavyko) pirmoji endogeninė modernizacija? Kaip teigia Tenbruckas, atsakymą į šį klausimą Weberis rado, palygindamas pasaulines religijas, atsiradusias „ašinio lauko“ (K. Jasperso terminas) epochoje (1-as tūkstantmetis prieš Kr.). Tos religijos – tai judaizmas ir iš jo kilusi krikščionybė bei islamas Vakaruose, induizmas, budizmas, daosizmas, konfucionizmas Rytuose. Visos šios religijos turi vienokį ar kitokį pasaulėvaizdį, kurio centras yra vienoks ar kitoks teodicijos problemos sprendimas. Teodicijos problema, kaip ją formuluoja Weberis, – tai pasaulio dorovinio netobulumo problema: kodėl žmonės šiame pasaulyje taip dažnai be regimos kaltės kenčia arba, atvirkščiai, be regimų nuopelnų būna laimingi? Ieškodami atsakymo į šį klausimą, žmonės savo mąstyme paklūsta logikai idėjų, kurių terminais tas klausimas formuluojamas. Vakarų religijose tai monoteizmo ir kreacionizmo idėjos, Rytų religijose – sansaros (sielų persikūnijimo) ir karmos (priklausomybės nuo elgesio ankstesniame gyvenime) idėjos. Tiek, kiek žmonės yra racionalūs, t. y. nuosekliai logiškai mąstančios būtybės, jie ieško logiškai neprieštaringo teodicijos problemos sprendimo, nuosekliai

sistemina paveldėtas idėjas. Tenbruckas taip interpretuoja anksčiau cituotą Weberio pasisakymą apie materialiujų, idealiųjų interesų ir idėjų santykį (30): „nors žmogiškąją veiklą tiesiogiai motyvuoja interesai, istorijoje pasitaiko periodų, kurių kryptį ilgam laikui taip determinuoja idėjos, kad žmonės žūt būtinai kovoja už savo interesus, bet ilgalaikėje perspektyvoje istorijos vaidmuo liejasi ant idėjų malūno ir žmonių veiksmai išlieka idėjų valdomi“ (31). Ši ilgalaikėje perspektyvoje pasireiškiantį idėjų poveikį žmonių veiklos rezultatams Tenbruckas vadiną „idėjų klasta“ (*ruse of ideas*) (32).

Šitos „idėjų klastos“ produktas ir yra pirmosios modernios visuomenės. Ši klasta modernybės genezėje pasireiškia tuo, kad nors religinės idėjos suvaidino lemiamą priešastinį vaidmenį modernybės genezėje, modernios visuomenės yra sekuliarizuotos visuomenės, kuriose dominuojanti kultūrinė jėga yra mokslas, o religijos reikšmė vis mažėja. Tačiau ši tragiška religijai situacija yra pačios religijos raidos proceso, kurį Weberis vadino religijos racionalizacija, padarinys. Religijos racionalizacija, kaip pasaulėvaizdžio sistematizacija ir teodicijos problemos sprendimo loginis gryninimas, vyko ir Rytų, ir Vakarų išganymo religijose. Tačiau tik Vakarų religijose religijos racionalizacija reiškė dar ir „pasaulio atkerėjimą“ (*Entzauberung*). Taip Weberis vadino magijos, t. y. tikėjimo simbolių operacijų technologiniu veiksmingumu bei tuo tikėjimu paremtos praktikos, įveikimą. Toks tikėjimas nesuderinamas su transcendentinio visagalio Dievo vaizdiniu, būdingu Vakarų išganymo religijoms, visų pirma krikščionybei. Pasaulio atkerėjimas, kurio agentai buvo „idealių interesų“ motyvuoti bei loginio nuoseklumo siekiantys religinių elitų atstovai („religijos virtuozai“), ir parengė sąlygas, būtinas modernizacijai. Modernių visuomenių kariniai,

politiniai, ekonominiai pranašumai kyla iš technologijos, kuri yra matematinės gamtos tyros pritaikymas. Tenbrucko rekonstruojamoje Weberio perspektyvoje monoteistinė religija yra ne iracionalių prietarų kompleksas, trukdantis pozityvaus mokslo atsiradimui bei raidai, bet kliūčių jo atsiradimui šalinioja. Inkvizitoriai, persekioję raganas ir burtininkus, kirto maginį „burtų sodą“, valydami erdvę moderniajam mokslui, aiškinančiam gamtą kaip savaveiksmį kauzalinį mechanizmą.

Taigi Tenbruckas Weberio tekstuose įžvelgia kultūralistinės multilinearinės socialinės evoliucijos teorijos eskizą, kuriame visuomenių ilgalaikės raidos kryptys aiškinamos jose dominuojančių religijų pasaulėvaizdžių ypatybėmis. Pasaulio atkerėjimas ir jo parengta modernizacija – tai viena iš religijos racionalizacijos genealoginio medžio atšakų. Ši racionalizacija, „kaip ir sprendimų medis, gali šakotis keliais skirtingais keliais, iš kurių kai kurie veda į „aklavietę“, o kiti veda aukščiau, ir todėl visuotinės istorijos perspektyvoje yra sėkmingi ir rezultatyvūs“ (33). Dvi svarbiausios „kryžkelės“, kurios lėmė endogeninės modernizacijos sėkmę Vakaruose, buvo monoteizmo atsiradimas senovės Izraelyje, pradėjęs „pasaulio atkerėjimą“, ir Reformacija, kuria šis procesas pasibaigia.

Tam tikro vidurio tarp „Berkeley'o mokyklos“ piešiamo Weberio, kaip istorinio komparatyvisto, paveiklo ir Tenbrucko pasiūlytos Weberio, kaip neevoliucionisto, vizijos ieško Heidelbergo universiteto profesorius Wolfgangas Schluchteris (g. 1938), kurio indėlis į kritišką Weberio paveldo refleksiją ir recepciją paskutiniaisiais dviem dešimtmečiais buvo ženkliausias tiek kiekybės, tiek kokybės požiūriu (34). Schluchteris Weberio darbuose aptinka „minimalistinę“ socialinės evoliucijos teorijos programą.

Tai kažkas daugiau negu visuotinės istorijos struktūrinė fenomenologija, tačiau ir ne išsami socialinės evoliucijos teorija, o tik „dalinė evoliucijos teorija su realistiniais tikslais“ (35). Weberis, Schluchterio nuomone, nesiekia tikslo, kurį jam priskiria Tenbruckas: pateikti išsamų socialinės raidos galimybių vaizdą tas galimybes atvaizduojančio evoliucijos medžio pavidalu. Weberis tik retrospektyviai atskleidžia istorijoje raidos kryptį, kurios kontūrai išryškėja tiek, kiek ta kryptis užbaigiama moderniaisiais Vakarais, t. y. ta kultūra, kurios produktas ir dalis yra ir pats sociologijos mokslas. Kumuliatyvaus vystymosi kryptis, kurią atskleidžia „minimalistinė“ Weberio socialinės evoliucijos teorija, – tai ne kryptis, kuri istorijoje egzistuoja objektyviai (Dievo akyse), bet kryptis, kuri matyti *mums* – Vakarų kultūros atstovams. Būdami tokie, negalime jos nevertinti labiau už kitas kultūras, negalime nepriskirti jai universalios reikšmės ir negalime nežvelgti į istoriją jos požiūriu. Kitokių vertybinių prielaidų ir pažintinių interesų požiūriu istorijos kontūrai galėtų atrodyti ir kitaip.

Konkrečių įvykių sekos, kurios produktas yra modernioji Vakarų kultūra, tyrimas yra istorijos mokslo uždavinys. Sociologinės evoliucijos teorijos uždavinys yra struktūrų, kaip galimybių erdvių bei tų erdvių transformacijos, analizė. Tam tikru metu tam tikroje visuomenėje egzistuojančios struktūros yra žmogiškojo veikimo, mąstymo, vertinimo ribos, kurios atskiria tai, kas gali būti padaryta, pasakyta, ar pamąstyta toje visuomenėje, nuo to, kas negali būti nei padaryta, nei pasakyta, nei pamąstyta. Tačiau socialinių ir kultūrinių galimybių erdvės nėra nekintamos. Tai, kas buvo negalima, virsta galimu dalyku ir atvirkščiai. Galimybių erdvių pakitimai ir yra socialinės tvarkos pakitimai, kuriuos reikia skirti nuo grynai personali-

nių pakitimų, kai pasikeičia asmenys (36), užimantys tam tikras „vietas“, bet ne pačios tos „vietos“. Tačiau ne bet kokie socialinės tvarkos pakitimai yra evoliuciniai pakitimai, kuriais pasireiškia visuomenės vystymasis. Analizuodamas Weberio darbus, Schluchteris aptinka, kad vokiečių sociologas tokius evoliucinius pakitimus (socialinį vystymąsi) skiria nuo neevoliucinių socialinių pakitimų. Šiems priklauso socialinės tvarkos struktūrinių formų pakitimai tų pačių struktūrinių principų rėmuose. Evoliuciniai socialiniai pakitimai – tai pačių socialinės tvarkos struktūrinių principų pasikeitimai, t. y. ypač gilūs ir fundamentalūs socialinės tvarkos pakitimai. Antai perėjimas nuo sultonizmo prie luominės valstybės ar feodalizmo – tai struktūrinių valdžios formų pokyčiai. Skirtingai nuo tradicinės valdžios transformacijos į legalią valdžią, jie nėra evoliuciniai, nes vyksta to paties valdžios organizacijos principo (tradicinio) plotmėje.

Schluchteris teigia, kad pats Weberis socialinės tvarkos struktūrinius principus ir struktūrinės formas nagrinėjo gana fragmentiškai ir nesistemiškai. Todėl nepakanka paprastos Weberio tekstų interpretacijos – būtina jų eksplikacija, pasiremiant šiuolaikine sociologine teorija (37). Atlikdamas šią eksplikaciją, jis plačiai naudojasi Parsonso, Niklaso Luhmanno, Jürgeno Habermaso, Lawrence'o Kohlbergo darbus. Pasiremdamas Parsonso AGIL schema, jis Weberio pasisakymus „Tarpiniame apmąstyme“ apie vertybių sferų (*Wertsphären*) bei „gyvenimo tvarkų“ (*Lebensordnungen*) diferenciaciją perskaito kaip visuomenės makrostruktūros analizę, analogišką tai, kurią pateikia Parsonsas socialinės sistemos analizėje. Schluchterio eksplikuotoje vėberiškoje visuomenės gyvenimo sandaros analizėje išskiriamos ekonominė, politinė, socializacinė ir kultūrinė socialinio gyvenimo sferos (38). Jų eg-

zistavimo pagrindas yra universalūs socialinio gyvenimo poreikiai. Moderniose visuomenėse tuos poreikius tenkina specializuotos institucijos. Tai ūkinės institucijos, atliekančios aprūpinimo funkciją, politinės ir teisinės institucijos, atliekančios apsaugos funkciją, auklėjimo įstaigos, specializuotos socializacijos funkcijai atlikti, taip pat religinės, mokslo ir meno įstaigos, kurių funkcija yra pasaulio interpretacija.

Evoliuciniai socialinio gyvenimo pokyčiai arba visuomenės raida pasireiškia šių „gyvenimo tvarkų“ išsiferencijavimu, taip pat ekonomikos, politikos, auklėjimo ir kultūros struktūrinių principų pasikeitimu. Šiuose Weberio analizuotuose principuose Schluchteris išvelgia du aspektus: etinį ir institucinį. Etinį aspektą reprezentuoja etinės normos, reguliuojančios žmonių kooperaciją. Tai visų pirma žmonių socialinio teisingumo vaizdiniai, kurių pagrindu sprendžiami interesų konfliktai. Pagrindiniai evoliuciniai socialinės etikos pokyčiai, aptariami Weberio darbuose, yra perėjimas nuo maginių „etikų“, sudarytų iš tabu tipo normų, prie „įstatymo etikos“ (*Gesetzesethik*) bei „įsitikinimų etikos“ (*Gesinnungsethik*). Tai heteronominės etikos, kuriose etinių normų privalomumas kildinamas iš Dievo valios, o teisingumo įgyvendinimas siejamas su pomirtiniu atpildu. Ketvirtoji socialinės etikos forma yra sekuliarinė „atsakomybės etika“ (*Verantwortungsethik*). Institucinį struktūrinių principų komponentą reprezentuoja ekonomikos, politikos, ugdymo ir kultūros organizacinės formos.

Schluchteris teigia, kad Weberio darbuose skiriami trys evoliuciniai visuomenių tipai arba socialinės tvarkos konfigūracijos (*Ordnungskonfigurationen*), kurios skiriasi savo struktūriniais principais. Tai pirmykštės, tradicinės ir modernios visuomenės (39). Pirmykščių visuomenių ekonominei sferai

būdingas natūrinis ūkis „naminio komunizmo“ (*Hauskommunismus*) pavidalu. Politinei sferai yra būdingas pirmykštis patriarchalizmas bei gerontokratija, kultūrinei – mitologijos ir magijos dominavimas, socializacinei – asmeninio pieteto vyresniems kraujo giminaičiams diegimas. Pirmykštėms visuomenėms būdingas tabu „etikos“ dominavimas bei heteronominis sąžinės tipas. Tradicinių visuomenių politinei „gyvenimo tvarkai“ būdingas patrimonializmas, kurio struktūrinės formos yra sultonizmas, feodalizmas, luominė ir absoliutinė valstybė. Ekonomikoje aptinkame Weberio vadinamąjį „politinį kapitalizmą“ ir „oikinį ūkį“. Kiekvieną tokį ūkį sudaro grupė daugiausia natūrinio būdu ūkininkaujančių ūkinių vienetų, atliekančių darbo ir natūrinės prievolės tam tikram centriniam („pono“ ar „valdovo“) ūkiui. Socializacijos sferoje diegiamos žemesniųjų luomų „sūniško“ pieteto viršesniems luomams bei viršesniųjų luomų „tėviškos globos“ žemesniųjų luomų atžvilgiu nuostatos. Kultūrinėje sferoje dominuoja (daugiausiai) išganymo religijos, kurių pasaulėvaizdis remiasi šiapusio ir anapusio pasaulio prieštata. Etninį tradicinių visuomenių struktūrinių principų matmenį reprezentuoja „įstatymo“ ir „įsitikinimų“ etikos.

Modernių visuomenių ekonominėje sferoje aptinkame rinkos ūkį, kurį Weberis dažniausiai vadina „racionalaus kapitalizmo“ vardu, skirdamas jį nuo „politinio kapitalizmo“, sutinkamo taip pat ir tradicinėse visuomenėse. Racionalus kapitalizmas orientuojasi į pelną, gaunamą organizuojant masinę gamybą rinkai. Politinis kapitalizmas – tai spekuliatyvi veikla mainų sferoje, panaudojanti pasipelnymo šansus, kuriuos teikia valstybės ginamos monopolijos bei jos finansų aptarnavimas (mokesčių atpirkimas, paskolos ir pan.). Modernios visuomenės politinei sferai būdinga legali valdžia, kurios

struktūrinės formos yra parlamentinė demokratija, plebiscitinė demokratija, biurokratinė bei tarybų valdžia (40). Kultūrinei modernios visuomenės sferai būdingas platus idėjų pliuralizmas, išskirtinį vaidmenį atliekiant empiriniam („pozityviam“) mokslui. Socializacijoje sferoje ugdomas geras „valstybės pilietis“, savo šalies patriotas. Įsigali atsakomybės etika bei autonominis sąžinės tipas, kuris būdingas žmogui, sąmoningai pasirenkančiam savo pažiūras.

Schluchteris teigia, kad jis Weberio tekstuose neranda to, ką šiuose tekstuose teigia radęs Tenbruckas: „idėjų klastos“ doktrinos, kurioje idėjoms priskiriama lemiamo socialinės evoliucijos faktoriaus vaidmuo. Neranda jis Weberio tekstuose ir Tenbrucko jam priskiriamo tikėjimo evoliucinių pakitimų būtinumu, besireiškiančiu vidinės idėjos logikos lygmenyje (41). Schluchteriui Weberis yra pliuralistas, kuriam religijos racionalizacija pasaulio atkerėjimo pavidalu yra tik vienas iš veiksnių, sąlygojusių pirmąją endogeninę modernizaciją. „Teisės formalizavimas, politikos biurokratizavimas ir rinkos ekonomikos atsiradimas (*Marktvergesellschaftung*) turi vienodą rangą“ su religiniu pasaulio atkerėjimu. Visa tai yra daliniai procesai, kurie yra kauzaliai reikšmingi“ (42). „Evoliuciniai šuoliai, t. y. naujų struktūrinių principų atsiradimas, yra atsitiktiniai ta prasme, kokia atsitiktinumą apibrėžė prancūzų matematikas, ekonomistas ir filosofas Antoine A. Cournot: kaip mažiausiai dviejų viena nuo kitos nepriklausomų prižastinių grandinių susikirtimo padarinys. Nauji struktūriniai principai (kai jie atsiranda pirmą kartą, o ne dėl „migracijos“ iš vienos visuomenės į kitą „kultūrinės difuzijos“ procese) atsiranda kaip žmonių bandymų spręsti skirtingas problemas skirtingose socialinio gyvenimo sferose nenumatytų padarinių interferencijos rezultatas. Tie spren-

dimai yra sprendimai esamų struktūrinių principų teikiamų galimybių ribose. Jie „iš pradžių yra „tradiciniai“ sprendimai, turintys nenumatytų pasekmių, iš kurių kombinacijos su kitomis pasekmėmis tik ir atsiranda transformaciniai efektai, turintys lemiamą reikšmę perėjimui (nuo vieno struktūrinio principo prie kito. – Z. N.). O kartu galima suformuluoti perėjimo nuo vieno struktūrinio principo prie kito bendrąjį „dėsnį“. Tai pasekmių priešingybės sumanymui paradokso dėsnis (...). Tai, kas nauja, turi atsirasti paradoksaliu būdu, nes vieno struktūrinio principo pakeitimo kitu galimybė gali būti jame pačiame nenumatyta“ (43).

Visus aptartus autorius vienija požiūris į Maxą Weberį kaip į makrosociologijos teoretiką, nagrinėjantį didelio masto socialinius reiškinius: socialines struktūras, grupių konfliktus, ilgalaikius socialinius procesus (44). Juos vienija ir požiūris, kurį pirmas dar 1926 m. suformulavo Andreas Waltheris (45). Šis požiūris skelbia, kad Weberio tyrimų praktika neatitinka jo paties skelbiamų metodologinių ir programinių principų ir nuostatų. Jos dėstomos vokiečių sociologo „Rinkiniuose mokslo teorijos raštuose“, pirmiausia jo straipsnyje „Apie kai kurias suprantančios sociologijos sąvokas“ (46), taip pat pirmajame „Ekonomikos ir visuomenės“ skyriuje („Pagrindinės sociologijos sąvokos“). Šiuose tekstuose Weberis apibrėžia sociologiją kaip „mokslą, kuris siekia interpretuodamas suprasti socialinę veiklą ir tokiu būdu priežastingai paaiškinti jos eigą ir pasekmes“ (47). Kaip sociologijos metodologas ir programatikas Weberis formuluoja „suprantančios sociologijos“ (*verstehende Soziologie*) koncepciją, kurios atraminė kategorija yra individualių veikėjų veiksmų subjektyvi prasmė. Joje vokiečių sociologas formuluoja „metodologinio individualizmo“ principą, reikalaujantį visus socialinius reiš-

kinius aiškinti individualių veiksmų terminais. Autoriai, interpretuojantys Weberį kaip makrosociologijos teoretiką ir praktiką, yra linkę tuos darbus ignoruoti. Štai kaip konfliktą tarp Weberio programinių pasisakymų ir jo tyrimų praktikos vaizduoja Morrisas Ginsbergas: „labai abejotina, ar Maxo Weberio ataskaita apie savo metodologiją iš viso atspindi metodus, kuriuos jis pats panaudoja tyrimuose. Savosiose kapitalizmo stratifikacijos arba vergovės antikos pasaulyje analizėse jis niekur nesigilina į individų intencijas. Jeigu sociologija yra apibrėžta kaip socialinio elgesio supratimas arba interpretacija, atskleidžianti veikėjo prasmę arba intenciją, tai didžioji jo darbo dalis nėra sociologinė“ (48). Ginsbergas konstruoja conceptualinį keblumą, kurį galėtume pavadinti „metodologinio individualizmo dilema“: jeigu konkretūs ar „materialūs“ (angl. *substantive*) Weberio tyrimai yra sociologijos klasika, tai jo pateiktas sociologijos apibrėžimas yra netinkamas. Jeigu priimame vėberiskąjį sociologijos apibrėžimą, tai prarandame teisę jo konkrečius darbus vadinti sociologija. Jau aptartose Weberio interpretacijose pasirenkama pirmoji dilemos alternatyva. Jų autoriai Weberio sociologijos teorinio branduolio ieško jo „materialios sociologijos“ darbuose.

Kita vertus, dalis sociologinių srovių pirmenybę teikia būtent programiniams Weberio tekstams, kadangi jos identifikuojasi būtent su Weberio „suprantančios sociologijos“ koncepcija. Šiai „suprantančiosios sociologijos“ tradicijai XX amžiaus Vakarų sociologijoje priskirtinas simbolinis interakcionizmas, fenomenologinė sociologija, etnometodologija. Jas vienija mikrosociologinė orientacija bei požiūris į socialinę tikrovę kaip į simbolinę konstrukciją. Socialinės struktūros, kurias mikrosociologija laiko objektyvia realybe, determinuojančia žmonių

veiklos ir netgi mąstymo galimybes, „suprantančiosios sociologijos“ požiūriu tėra tik reifikuoti ir iš esmės arbitralūs socialinės veiklos situacijų apibrėžimai. Jų objektyvumas reiškia tik intersubjektyvumą, reprodukuojamą interakcijose, kuriose derybų keliu nepaliaujamai derinami subjektyvūs situacijų apibrėžimai.

Daugiausiai dėmesio Weberio „suprantančiosios sociologijos“ koncepcijos analizei skyrė fenomenologinės sociologijos pradininkas Alfredas Schütz (1899–1959) (49). Fenomenologinės sociologijos pagrindai yra padėti jo veikale „Prasminė socialinio pasaulio konstrukcija“ (50), kuris skirtas Weberio pirmame „Ekonomikos ir visuomenės“ skyriuje pateiktos pagrindinių sociologinių kategorijų analizės filosofiniam pagilinimui. Panaudodamas Edmundo Husserlio fenomenologinės filosofijos konceptualinį aparatą, Schütz bando įveikti Weberio „filosofinį naivumą“, pasireiškiantį nepakankamai įdėmia bei detalio pačios „subjektyvios prasmės“ sąvokos analize. Šį Weberiui priskirtą trūkumą Schütz taisy, skirdamas veiklos ir veiksmo sąvokas, du veiksmo motyvų tipus, taip pat gilindamasis į skirtumus tarp tiesiogiai („veidas į veidą“) sąveikaujančių individų („beždrių“) ir erdvėje bei laike vienas nuo kito nutolusių individų tarpusavio supratimo. Labiausiai Schützui rūpi Weberio neaptarti santykiai tarp pačių veikėjų vienas kito elgesiui aprašyti bei numatyti panaudojamų sąvokų ir tų sąvokų, kurias tam pačiam tikslui konstruoja socialiniai tyrinėtojai. Vėlyvuosiuose Schützo darbuose (51) plėtojama „realybių daugybiškumo“ (angl. *multiple realities*) koncepcija, kurioje nagrinėjami „kasdienybės pasaulio“ patirties santykiai su sapnuose ar ekstatiškuose išgyvenimuose atsiveriančių „kitų pasaulių“ patirtimi. Čia Schützo pradinis taškas yra Weberio charizmos fenomeno analizėje

išvesta kasdienių ir nekasdienių socialinės veiklos situacijų perskyra. Jeigu nepaisysime šio atvejo (52), tai Weberio recepcija Schützo darbuose apsiribojo jo metodologiniais ir programiniais raštais (53).

Weberio recepcija bei interpretacija „suprantančiosios sociologijos“ tradicijos atstovų darbuose svarbi tuo, kad atkreiptas dėmesys į Weberio socialinės veiklos teorijos idėjas, į jo pažiūras socialinės veiklos („agentūros“) ir socialinės struktūros, mikro ir makro lygmenų socialinėje tikrovėje santykio klausimais. Būtent šios problemos nuo aštuntojo dešimtmečio atsidūrė teorinių ir metateorinių diskusijų fundamentaliais socialinės teorijos klausimais centre, išstumdamos anksčiau dominavusią socialinės tvarkos ir socialinės kaitos problematiką. Šis probleminis poslinkis įvyko ne be „suprantančiosios sociologijos“ tradicijos atstovų įtakos.

Tačiau nurodytos problemos negali būti patenkinamai išspręstos šios sociologinės perspektyvos rėmuose. „Suprantančiosios sociologijos“ konceptualinių priemonių galimybės apsiriboja mikrosociologine socialinių sąveikų mažosiose grupėse analize. Tų galimybių galbūt pakanka analizuojant tradicinių visuomenių sociologinius mikropasaulius – palyginti uždaras ir mažas kaimynų ar gentainių bendruomenes, kuriose žmonių tarpusavio santykiai yra palyginti skaidrūs ir apžvelgiami. Ne atsitiktinai „suprantančiosios sociologijos“ teoretikų idėjos gyviausio atgarsio susilaukia kultūrinės bei socialinės antropologijos moksle (54), tiriančiame kaip tik tokio tipo objektus. Tačiau ši sociologinė perspektyva nėra pakankama, tiriant modernias visuomenes, kurių „gyvenimo pasaulius“ kolonizuoja anoniminės „sistemos“, t. y. makrostruktūros, susidariusios tūkstančių ir milijonų žmonių sąveikoje. Tų struktūrų daiktiškumas, prievartinė galia visai nėra vien „fetištinės sąmonės“ fantomas.

Šitas principinis povėberinės „suprantančiosios sociologijos“ ribotumas ir lemia siaurą bei selektyvų Weberio darbų recepcijos bei interpretacijos pobūdį tose šiuolaikinės sociologijos srovėse, kurios savinasi vėberiškąjį „suprantančiosios sociologijos“ pavadinimą. Jos nėra pajėgios tapti „viso“ Weberio racionalios rekonstrukcijos bei eksplikacijos pagrindu. Tą patį reikia pasakyti ir apie Weberio recepciją bei interpretaciją funkcionalistinės bei neofunkcionalistinės sociologijos, taip pat ir konflikto (makrosociologijos) kontekste. Palikdama už borto vienus ir kitus Weberio teorinio palikimo fragmentus, kiekviena iš šių makrosociologinių tyrimo programų kartu demonstruoja tam tikras savo pačios pamatų ydas. Taigi Weberio socialinės teorijos recepcijos ir interpretacijos analizė leidžia ne vien konstatuoti, kad šios interpretacijos viena kitai prieštarauja ir yra nesuderinamos. Ši analizė leidžia identifikuoti sąlygą, kurios neįvykdžius adekvati viso Weberio kūrybinio palikimo interpretacija nėra įmanoma. Tokia interpretacija turi remtis teorine perspektyva, pajėgia išspręsti teorines problemas, kurias nusako tvarkos ir kaitos, struktūros ir agentūros, makro ir mikro dichotomijos. Kita vertus, atlikta analizė leidžia teigti, kad sugebėjimas būti sinoptinės Weberio teorinio palikimo interpretacijos pagrindu yra ir bet kokios naujos teorinės perspektyvos socio-

logijoje vaisingumo, o gal net ir adekvatumo kriterijus, tiksliau – vienas iš kriterijų.

Ar šiuolaikinės socialinės teorijos srovių įvairovėje egzistuoja teorinė perspektyva, kuri šias sąlygas patenkina? Autoriaus įsitikinimu, glaudžiausiai šias sąlygas pajėgi aproksimuoti teorinė orientacija, žinoma racionalaus pasirinkimo prieigos (angl. *rational choice approach*) pavadinimu. Tą teiginį jau bandžiau pagrįsti kitoje vietoje, parodydamas svarbiausius Weberio „suprantančiosios sociologijos“ koncepcijos bei sociologinio aiškinimo metateorijos racionalaus pasirinkimo prieigoje konvergencijos ir sąlyčio taškus (55). Pateikta Weberio sociologijos teorinio branduolio paieškų apžvalga parodo, kodėl RPP dialogas su Weberio sociologiniu palikimu toks svarbus. Viena vertus, aptartos Weberio sociologijos teorinio branduolio paieškos nebuvo itin sėkmingos. Iš kitos pusės, tas dialogas svarbus ir pačiai racionalaus pasirinkimo prieigai, kaip besivystančiai ir dar neišsėmusiai savo potencialo socialinių mokslų tyrimų programai. Weberio perskaitymų XX amžiuje istorija įtikinamai parodo, kad Weberio sociologinis palikimas kiekvienai tame palikime savo atspindžio ieškančiai socialinei teorijai yra toks veidrodis, kuris išryškina jos defektus ir nurodo aktualiausias jos tolimesnės plėtros problemas. Šis Maxo Weberio ir racionalaus pasirinkimo prieigos santykių aspektas reikalauja atskiros analizės.

Nuorodos

1. Roth G. *Max Weber: A Bibliographical Essay // Max Weber: Critical Assessments* (1). Ed. Hamilton P. London: Routledge, 1991. Vol. 1. P. 264.

2. Plačią Weberio palikimo recepcijos apžvalgą žr.: Zingerle A. *Max Webers historische Soziologie. Aspekte und Materialien zur Wirkungsgeschichte*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1981.

3. Käsler D. *Einführung in das Studium Max Webers*. München: C. H. Beck, 1979. S. 229.

4. Parsons T. *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill Book Company, 1937. 18-as šio veikalų skyrius paskelbtas lietuviškai. Žr.: Parsons T. Socialinio veiksmo struktūra // *Sociologija*. 1997. T. 2. P. 32–46. Šiame skyriuje amerikiečių sociologas

glautai pakartoja savo argumentaciją, kuria pagrindžia savo tezę apie Durkheimio, Pareto ir Weberio konvergenciją normatyvistinės veiklos ir socialinės tvarkos sampratos linkme (žr. žemiau).

5. Parsons T. *The Structure of Social Action*. P. 76–77.

6. Weber M. *Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Einleitung* // Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. 9 Aufl. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1988. S. 252.

7. Parsons T. *The Structure of Social Action*. P. 668.

8. Ibidem.

9. Tai „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia“, „Protestantų sektos ir kapitalizmo dvasia“, religijos sociologijai skirtas skyrius didžiausiame Weberio veikle „Ekonomika ir visuomenė“, taip pat darbų ciklas „Pasaulinių religijų ekonominė etika“, kurį sudaro „Konfucionizmas ir daosizmas“, „Induizmas ir budizmas“, „Senovės judaizmas“. Žr.: Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. 9 Aufl. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1988. Bd. 1–3. Lietuviškai išleista Weberio „Protestantiškoji etika ir kapitalizmo dvasia“. Vilnius: Pradai, 1997.

10. Šią charizmos interpretaciją detalizuoja: Shils E. Charisma, Order and Status // *American Journal of Sociology*. 1973. Vol. 78. Nr. 1. P. 20–32.

11. Weber M. *The Theory of Social and Economic Organization*. Ed. with and Introduction by Talcott Parsons. New York, London: The Free Press & Collier Macmillan, 1947.

12. *From Max Weber: Essays in Sociology*. Translated, edited and with an Introduction by Gerth H. H., Mills C. W. New York: Oxford UP, 1946.

13. Tai didžioji dalis „Ekonomikos ir visuomenės skyrių“, „Ūkio istorija“, taip pat darbai, surinkti Weberio „Rinktiniuose socialinės ir ekonominės istorijos raštuose“, „Rinktiniuose sociologijos ir socialinės politikos raštuose“, „Rinktiniuose politikos raštuose“. Žr.: Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgegeschichte*. 2 Aufl. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1988; *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. 2 Aufl. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1988; *Gesammelte politische Schriften*. München: Drei Masken, 1921. Vienas iš šių darbų išleistas lietuviškai: Weber M. *Ūkio istorija. Universalinės ūkio ir visuomenės istorijos bruožai*. Kaunas: B. I., 1929.

14. Collins R. *Conflict Theory and the Advance of Macro-Historical Sociology* // Ritzer G. (Ed.) *Frontiers of Social Theory. The New Syntheses*. New York: Columbia UP, 1990. P. 68. Ši Weberio, kaip konflikto

sociologijos teoretiko, interpretacija dėstoma įvairiuose sociologijos istorijos ir teorijos vadovėliuose, pavyzdžiui: Turner J. H. *The Structure of Sociological Theory*. 5th ed. Belmont, California: Wadsworth Publishing Company, 1991. P. 196–202; Wallace R. A., Wolf A. *Contemporary Sociological Tradition*. 3rd ed. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, 1991. P. 139–140. Nuosekliausiai ir plačiausiai ji plėtojama Collinso darbuose: Collins R. *Weberian Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986; taip pat: *Max Weber. A Skeleton Key*. Beverly Hills etc.: SAGE, 1986.

15. Žr.: Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. 5 Aufl. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1985. S. 177–178.

16. Gerth H., Mills C. W. Introduction: the Man and His Work // *From Max Weber*. P. 47. Žr. taip pat: Collins R. *Weberian Sociological Theory*. P. 85–95, 167–184.

17. Žr.: Parsons T. *Societies. Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall, 1966; taip pat: *The System of Modern Societies*. Englewood Cliffs, New York: Prentice-Hall, 1971.

18. Žr.: Honigsheim P. *Max Weber as Historian of Agriculture and Rural Life* // *Max Weber: Critical Assessments* (2). Ed. by Hamilton P. London, New York: Routledge, 1991. Vol. 3. P. 35–38.

19. Žr.: Weber M. *Der Streit um den Charakter der altgermanischen Sozialverfassung in der deutschen Literatur des letzten Jahrzehnts* // *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- und Wirtschaftsgegeschichte*. S. 517–518; taip pat: *Die „Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis* // *Gesammelte Aufsätze zur Sozial- zur Wissenschaftslehre*. S. 203–205 ir kt.

20. Winkelmannas – Weberio darbų leidėjas ir didžiausias jų žinovas VFR pirmais trim pokario dešimtmečiais. Žr.: Winkelmann J. *Legitimität und Legalität in Max Webers Herrschafts-soziologie*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1952; taip pat: *Erläuterungsband zu Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1976.

21. Taip ją vadina: Casanova J. V. *Interpretations and Misinterpretations of Max Weber: The Problem of Rationalization* // *Max Weber's Political Sociology. A Pessimistic Vision of a Rationalized World*. Ed. Glassman R. M., Murvar V. Westport, Conn: Greenwood Press, 1984. P. 142.

22. Rothas – Weberio „Ekonomikos ir visuomenės“ vertėjas į anglų kalbą. Žr. taip pat: Bendix R.,

Roth G. *Scholarship and Partisanship. Essays on Max Weber*. Berkeley: University of California Press; Roth G., Schluchter W. *Max Weber's Vision of History. Ethics and Methods*. Berkeley: University of California Press, 1979.

23. Bendixas – vienas žymiausių šiuolaikinių istorinių sociologų, plačiai skaitomos ir į daugelį kalbų (tarp jų – į lenkų) išverstos knygos apie Weberį autorius. Žr.: Bendix R. *Max Weber. An Intellectual Portrait*. New York, Garden City: Doubleday&Co, Inc., 1960; taip pat jo: *Work and Authority in Industry*. Berkeley: University of California Press, 1977; *Nation-Building and Citizenship*, enlarged ed. Berkeley: University of California Press, 1977; *Kings or Peoples*. Berkeley: University of California Press, 1978.

24. Naujesnėje literatūroje „Berkeley'o mokyklos“ liniją tęsia Stephenas Kalbergas. Žr.: Kallberg S. *Max Weber's Comparative-Historical Sociology*. Oxford: Polity Press, 1994.

25. Žr., pvz.: Bendix R. *Modernisierung in internationaler Perspektive // Theorien des sozialen Wandels*. Hrsg. Zapf W. 2 Aufl. Köln. 1970; taip pat: Concepts and Generalization in Comparative Sociological Studies // *American Sociological Review*. 1963. Vol. 28. P. 532–539; *Freiheit und historisches Schicksal*. Heidelberger Max Weber-Vorlesungen. 1981. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1982. Žr. taip pat: Max Weber-Vorlesungen Whler H.–U. *Modernisierungstheorie und Geschichte*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1975. S. 44–49, 80–81.

26. Skirtumą tarp šių dviejų požiūrių galima parodyti ir jų kontrafaktinėmis implikacijomis. Evoliucionistų požiūriu, modernių visuomenių atsiradimas yra neišvengiamas. Tai reiškia, jeigu, pavyzdžiui, XIII amžiuje visa Europa iki Uralo kaip kokios Atlantida būtų prasmegusi į vandenyno gelmes, modernios visuomenės vis tiek anksčiau ar vėliau būtų atsiradusios. Istoriniu sociologiniu požiūriu, tokiu atveju jos galėtų ir neatsirasti. Tiesą sakant, istorinis sociologas ginčytų patį tokio kontrafaktinio klausimo prasmingumą. Jam „modernus“ yra ne kokybinis (kaip evoliucionistui), o pozicinis predikatas, reiškiantis tą patį, ką ir „vakarietiškas“. Jam „modernizacija“ reiškia „vesternizaciją“, o procesas išoriškai panašus į Vakarų civilizacijos pasaulinę ekspansiją XVI–XX a., tačiau prasidėjęs, pavyzdžiui, Kinijoje, negalėtų būti kvalifikuojamas kaip modernizacija.

27. Tenbruck F. H. *Das Werk Max Webers // Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*.

1975. Bd. 27. S. 663–702. Toliau cituosime šio straipsnio vertimą į anglų kalbą: Tenbruck F. H. *The Problem of Thematic Unity in the Works of Max Weber // The British Journal of Sociology*. 1980. Vol. 31. Nr. 3. P. 316–351.

28. Žr. išnašą Nr. 9.

29. *Zwischenbetrachtung: Theorie der Stufen und Richtungen religiöser Weltablehnung // Weber M. Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*. Bd. 1. S. 536–573.

30. Žr. išnašą Nr. 6.

31. Tenbruck F. H. *The Problem of Thematic Unity in the Works of Max Weber*. P. 335–336.

32. Žr.: ibidem.

33. Ibidem. P. 339.

34. Žr.: Schluchter W. *Die Entwicklung des okcidentalen Rationalismus. Eine Analyse von Max Webers Gesellschaftsgeschichte*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1979; taip pat: *Rationalismus der Weltbeherrschung. Studien zu Max Weber*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1980; *Religion und Lebensführung*. Bd. 1. *Studien zu Max Webers Kultur- und Werttheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988; *Religion und Lebensführung*. Bd. 2. *Studien zu Max Webers Religions- und Herrschaftssoziologie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988. Schluchteris yra taip pat keletu tarptautinių simpoziumų, skirtų Weberio idėjinio palikimo analizei, organizatorius ir jų medžiagos leidėjas. Žr.: *Max Webers Studie über das antike Judentum. Interpretation und Kritik*. Hrsg. von Schluchter W. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981; *Max Webers Studie über Konfuzianismus und Taoismus. Interpretation und Kritik*. Hrsg. von Schluchter W. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983; *Max Webers Studie über Hinduismus und Buddhismus*. Hrsg. von Schluchter W. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1984; *Max Webers Sicht des antiken Christentums. Interpretation und Kritik*. Hrsg. von Schluchter W. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1985; *Max Webers Sicht des okcidentalen Christentums*. Hrsg. von Schluchter W. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988.

35. Schluchter W. *Die Entwicklung des okcidentalen Rationalismus*. S. 256.

36. Šie personaliniai pakitimai vėlgi gali būti dviejų rūšių: a) vienus žmones, užimančius tam tikras „vijas“ socialinėse struktūrose, pakeičia kiti; b) tie patys žmonės pasikeičia „iš vidaus“ („persiauklėja“, atsiverčia iš vieno tikėjimo į kitą, nustoja gerti ir pan.).

37. Žr.: Schluchter W. *Die Entwicklung des okcidentalen Rationalismus*. S. 14.

38. Žr.: ibidem. S. 43–45.

39. Schluchteris naudoja kiek kitokius, į lietuvių kalbą sunkiai išverčiamus tų evoliucinių tipų pavadinimus. Pirmąsias visuomenes jis vadina „*vorhochkulturell*“ (pažodžiui: „visuomenės iki aukštos kultūros“), o tradicines – „*hochkulturell*“ („aukštosios kultūros visuomenės“). Šią terminiją jis perėmė iš Tenbrucko. Vadindami tradicines visuomenes „aukštosios kultūros visuomenėmis“, Tenbruckas ir Schluchteris neteigia tų visuomenių kultūros pranašumo modernių ar primityvių visuomenių atžvilgiu. Tenbruckas „aukštosios kultūros visuomenės“ terminu akcentuoja tą tradicinių visuomenių organizacijos ypatybę, kuri pasireiškia jų pasidalijimu į „apačią“, sudarytą iš daugybės palyginti autarkiškų lokaliųjų bendruomenių, ir į „viršų“, kuriam priklauso interlokalinis politinis ir religinis elitas. Tose visuomenėse koegzistuoja daugybė lokaliųjų etninių ir subetninių neraštingos „liaudies“ kultūrų, vėliau tapusių etnografijos mokslo objektu, ir „aukštoji“ kultūra, kurios substratas yra raštingas elitas. Perėjimas nuo primityvių prie tradicinių visuomenių reiškia rašto, interlokaliųjų elitų ir „aukštosios“ kultūros atsiradimą, o modernizacija – visuotinį raštingumą ir nacijų – interlokaliųjų bendruomenių, su kuriomis identifikuojasi tiek „apačios“, tiek elitai, – atsiradimą. Žr.: Tenbruck F. H. *Die kulturellen Grundlagen der Gesellschaft. Der Fall der Moderne*. Opladen: Westdeutscher Verlag, 1989; taip pat: *Geschichte und Gesellschaft. Unveröffentl. Habil.-Schrift*. Freiburg, 1962. Teil. V.

40. Weberis paskutiniaisiais gyvenimo metais buvo neparlamentinės demokratijos eksperimentų (tarybų valdžios pavidalu) ne vien Rusijoje, bet ir Vokietijoje (po Lapkričio revoliucijos 1918 m.) amžininkas. Jis numatė šios valdžios formos vidinį nestabilumą bei tendenciją transformuotis į biurokratinę diktatūrą. Žr.: Weber M. *Der Sozialismus* // Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. S. 492–518.

41. Žr.: Schluchter W. *Die Entwicklung des okzidentalens Rationalismus*. S. 12–13.

42. Ibidem. S. 254.

43. Ibidem. S. 226.

44. Aptarėme toli gražu ne visus reikšmingus šio tipo darbus, nagrinėjančius Weberio sociologiją. Parsonso perspektyvą (M. Weberio interpretacijos) tęsia žymūs šiuolaikinio neofunkcionalizmo teoretikai Jeffrey C. Alexanderis ir Richardas Münchas. Žr.: Alexander J. C. *Theoretical Logic in Sociology*. London: Routledge, 1983. Vol. 3. *The Classical Attempt*

at Theoretical Synthesis: Max Weber; Münch R. Max Webers „Anatomie des okzidentalens Rationalismus“: Eine systemtheoretische Lektüre // *Soziale Welt*. 1978. Jg. 29. Hf. 2. S. 217–246; taip pat: Über Parsons zu Weber: Von der Theorie der Rationalisierung zur Theorie der Interpretation // *Zeitschrift für Soziologie*. 1980. Jg. 9. Hf. 1. S. 48–53; *Theorie des Handelns: zur Rekonstruktion der Beiträge von Talcott Parsons, Emile Durkheim und Max Weber*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1982. Atskiros analizės nusipelno ir Jürgen Habermaso pateikta Weberio darbų interpretacija iš komunikacinio veiksmo teorijos pozicijų. Žr.: Habermas J. *Theorie des kommunikativen Handelns*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981. Bd. 1. S. 207–366; Bd. 2. S. 447–488. Habermaso ir Schluchterio interpretacijos turi nemažai sąlyčio taškų. Tenbruckui artimos Schroederio knygoje dėstomos pažiūros. Žr.: Schroeder R. *Max Weber and the Sociology of Culture*. London: SAGE, 1992. Atskirai reikia paminėti Henniso darbus, kuriuose ginama tezė, kad Weberio darbai savo problematika ir dvasia artimesni „senosios Europos“ praktinei filosofijai, o ne moderniam socialiniam mokslui. Hennis vaizduoja Weberį kaip Nietzsche’s inspiruotą filosofinį antropologą, susirūpinusį žmogaus susmulkėjimo ir kultūrinio nuosmukio perspektyva, kuria gresia tolimesnė Vakarų socialinio gyvenimo racionalizacija. Žr.: Hennis W. *Max Webers Fragestellung. Studien zur Biographie des Werkes*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1987; taip pat: *Max Webers Wissenschaft vom Menschen. Neue Studien zur Biographie des Werkes*. Tübingen: J. C. B. Mohr, 1996. Iš panašios perspektyvos Weberį interpretuoja į lietuvių kalbą išverstoje knygoje Scaffas. Žr.: Scaff L. A. *Veržiantis iš geležinio narvo. Max Weber ir moderniosios sociologijos atsiradimas*. Vilnius: Pradai, 1995. Jaegeris Weberį interpretuoja kaip kultūros istorijos metodologą, palyginamą su Droysenu, o ypač – su Burckhardt. Žr.: Jaeger F. *Bürgerliche Modernisierungskrise und historische Sinnbildung. Kulturgeschichte bei Droysen, Burckhardt und Max Weber*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht, 1992.

45. Žr.: Walther A. Max Weber als Soziologe // *Jahrbuch für Soziologie*. 1926. Bbd. 2. S. 45–52.

46. *Über einige Kategorien der Verstehenden Soziologie* // Weber M. *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*. S. 427–474.

47. Weber M. *Wirtschaft und Gesellschaft*. S. 1.

48. Ginsberg M. *Essays in Sociology and Social Psychology*. Harmondsworth: Penguin, 1968. P. 61.

Cit. iš Udehn L. *Methodological Individualism. A Critical Appraisal*. Uppsala: B. I., 1987. N. 77.

49. Žr.: Nesavas A. A. Šiuo fenomenologinė sociologija // *Problemos*. 1987. Nr. 37. P. 93–99.

50. Schütz A. *Der sinnhafte Aufbau der sozialen Welt. Eine Einleitung in die verstehende Soziologie*. Wien: Springer, 1932. Žr. taip pat: Williame R. *Les Fondements Phenomenologiques de la Sociologie Comprehensive: Alfred Schutz et Max Weber*. La Haye: Martinus Nijhoff, 1973 (Phaenomenologica, vol. 58).

51. Žr.: Schütz A., Luckmann Th. *Strukturen der Lebenswelt*. 2 Aufl. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1990. Bd. 1–2.

52. Kita išimtimi galima laikyti Weisso knygą: *Weiss J. Max Webers Grundlegung der Soziologie. Eine Einführung*. München: Verlag Dokumentation, 1975. Weissas yra vienas iš nedaugelio autorių, bandančių vienos interpretacijos rėmuose aprėpti ir Weberio metodologiją bei programatiką, ir jo „materialiąją“ sociologiją (nors tik iš dalies – „materialiojoje“ dalyje jis apsiriboja Weberio religijos sociologija). Svar-

biausias Weisso inspiracijos šaltinis yra fenomenologinės sociologijos perspektyvai priskirtini Bergerio ir Luckmanno darbai. Žr. visų pirma: Berger P. L., Luckmann Th. *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. New York, Garden City: Doubleday, 1966.

53. Šio straipsnio autorius 1997 m. birželio mėn. turėjo galimybę apžiūrėti asmeninę Schützo biblioteką, saugomą jo archyve Konstanzos universitete (VFR). Panašu, kad Schützas daugumos Weberio „konkrečiosios“ sociologijos darbų netgi neskaitė. Skirtingai nuo bibliotekoje saugomų Weberio programinių ir metodologinių raštų, tų darbų egzemplioruose visai nėra skaitymo žymių.

54. Taip anglosaksų šalyse vadinamas mokslas, kurį kontinentinėje Europoje labiau įprasta vadinti etnologija bei etnografija.

55. Žr.: Norkus Z. Trečiasis Maxo Weberio pasiveržimas // *Sociologija*. 1998. T. 2; taip pat: Apie plonąjį praktinį racionalumą ir jo pastorinimus // *Problemos*. Nr. 54.

The Social Theory of Max Weber in Conflict of Interpretations

Summary

The article proposes the survey of the attempts to reconstruct the theoretical core in Weber's sociological work notorious for its ambiguity in this respect. The work on reconstruction of this core reflects as in the mirror the major shifts in the agenda of contemporary sociology. The confrontation of the system functionalism and conflict sociology during the first post-war decades led to „translation wars“ in USA and gave rise to two competing images of Weber – a theorist of social order painted by T. Parsons and as „bourgeois Marx“ defended by H. Gerth, C. W. Mills, R. Collins. The renaissance of sociological evolutionism in the 1960's made central the question about the status of Weber's work on Western rationalism and rationalisation. The two extreme opposing standpoints in this discussion were represented by the vision of Weber as historian (R. Bendix, G. Roth) and as multilineal culturalist evolutionist (F. H. Tenbruck) while W. Schluchter tried to mediate in this conflict seeing Weber's work as led by „minimalist“ evolutionist research program. In all interpretations abovementioned Weber is conceived as a macrosociological theorist whose

substantive work stands in tension with his methodological and programmatic texts containing the concept of interpretative sociology, the outline of action theory and advocacy of the methodological individualism. Because of this part of his work Weber was identified (mainly by efforts of A. Schütz) as a progenitor of interpretative sociology too. Coming to prominence in the 1960's and 1970's interpretative sociology shifted the focus of theoretical discussion in social theory to the relations between the structure and agency and those between the micro and macro dimensions in social reality. However it was not capable to solve theoretical problems related to those topics. As a new promising theoretical framework for the solution of these problems rational choice approach confronts too the task to come to terms with the work of Max Weber because the history of interpretations of his work teaches us one important lesson: The capability to account for his work providing its assessment and rational reconstruction (if possible in its totality) is an important test of viability for each new approach aspiring for dominance in social theory.